

Publieke kennis

Lezing door Denker des Vaderlands Daan Roovers, tijdens de Opening Academisch Jaar 2019-2020 op maandag 2 september 2019.

In de ‘staalstad’ Sheffield ging in 1902 een pamflet rond met de oproep aan alle arbeiders om 1 penny te doneren ten behoeve van de nog op te richten ‘Universiteit van Sheffield’. Bovenaan het lijstje van de zes redenen om dit initiatief te ondersteunen stond: ‘De universiteit is er voor het volk’, direct gevolgd door ‘De universiteit zal de hoogst mogelijke scholing binnen handbereik brengen voor de arbeiderskinderen.’ En dus was het logisch om van iedereen, zelfs van de armste arbeiders, een bijdrage te vragen in het belang van de toekomst van hún kinderen[1].

Terwijl enkele decennia daarvoor woedende arbeiders de industriële weefgetouwen stuksloegen die hen van hun werk dreigden te beroven en een hele generatie zou reduceren tot een werkloze en overbodige klasse, ontstond in een aantal provinciesteden, te beginnen in Manchester in 1824, de roep om nieuwe universiteiten, een beweging die tot het begin van de 20e eeuw zou duren.

Sheffield is een van de laatste van de ‘nieuwe universiteiten’ die werden opgericht in Engeland. Oxford en Cambridge waren er lange tijd de enige universiteiten geweest. De academische kwaliteiten van ‘Oxbridge’ waren onbetwist, maar de civic universities, ook wel red brick universities genoemd, ambieerden een andere invulling van hun rol in de samenleving: het verbinden van kennis en opleiding met de stad, met de lokale industrie en met de burgers. Ze stonden niet alleen ín de stad – meestal in bakstenen gebouwen, vandaar de naam red brick – ze waren ván de stad. Geen geïsoleerde campus, waar studenten van heinde en ver intern verbleven, maar dichtbij huis, zodat de studenten thuis konden blijven

wonen. En waar ‘Oxbridge’ zich verre had gehouden van de Industriële Revolutie ontstonden de nieuwe universiteiten juist in de industriesteden, omdat er vraag was naar betere opleidingen en hoogwaardige kennis.

Een eigen universiteit was het antwoord op de toegenomen complexiteit van de samenleving. Nu in deze tijd het perspectief op werk en op samenleven opnieuw snel verandert door technologische ontwikkelingen, wordt de vergelijking met de Industriële Revolutie vaker gemaakt. De vraag is of dit 19e-eeuwse, Engelse antwoord met deze uitgesproken publieke ambitie ons nog kan inspireren.

Naast het opleiden van de nieuwe generatie en het doen van wetenschappelijk onderzoek, heeft de universiteit nóg een publieke verantwoordelijkheid, door de Rotterdamse socioloog Willem Schinkel aangeduid als: het beheren van kennis[2] en het komen tot publieke kennis. De universiteit heeft niet alleen tot taak dat ze kennis deelt met haar studenten, maar is als publieke instelling betrokken op een samenleving, die zich met deze kennis kan verrijken. Wat betreft het opleiden van studenten kunnen we niet anders dan concluderen dat de universiteit daarin zeer goed slaagt – sinds het jaar 2000 is het aantal studenten met 68% toegenomen. En ook de prestaties van onderzoekers aan Nederlandse hoger onderwijsinstellingen zijn zeer goed, concludeert de commissie van Rijn[3]. Maar de publieke taak van de universiteit reikt veel verder dan de mensen die er opgeleid worden, of er werken. Ik wil me in deze voordracht concentreren op wellicht de minst besproken publieke functie van de universiteit: het komen tot publieke kennis; kennis die ontstaat aan de universiteit, en die zijn weg vindt naar buiten en die betrokken is op de samenleving. Hoe werkt dat proces? En welke rol speelt de ontwikkeling van het internet en de digitale revolutie hierin? Om deze

vragen te beantwoorden neem ik eerst een aanloop vanuit de geschiedenis.

De ‘publicatiestrategie’ van de huidige universiteit is langzaam gegroeid uit de wending die de natuurwetenschap nam in de 17e eeuw, toen de ‘moderne wetenschap’ ontstond[4]. Observatie en experiment namen de plaats in van speculatie en wereldbeschouwing. Telescopen, thermometers, lijkschouwingen, schedellichtingen: door nieuwe methodes namen de mogelijkheden om de werkelijkheid te onderzoeken en te beschrijven spectaculair toe. Maar de introductie van nieuwe instrumenten en methodes maakt de vraag naar ‘wat is betrouwbare kennis?’ uiterst urgent. Als gevolg daarvan ontstaan er in die periode nieuwe ‘legitimatieprocedures’ die de betrouwbaarheid van nieuwe kennis moeten borgen – zoals het openbare experiment en het wetenschappelijk tijdschrift. Twee vormen van ‘publicatie’ – openbaarmaking, waardoor anderen – wetenschappelijke collega’s maar ook ‘het publiek’ – kennis kon nemen van de nieuwe bevindingen en deze met eigen ogen kon aanschouwen.

Deze geweldige explosie aan kennis zorgde er wel voor dat men niet op elk gebied deskundig kon zijn, en specialisatie werd onvermijdelijk. Dat was de onmiskenbare keerzijde.

In de twee eeuwen die daarop volgden, groeide niet alleen de hoeveelheid beschikbare kennis spectaculair, ook het bereik van de media die over deze kennis publiceerden nam toe. Het bracht onderzoeksjournalist Walter Lippmann tot de verzuchting: Als het mij al niet lukt om me zelf goed te informeren over alle onderwerpen waarover ik me een oordeel zou moeten vormen, terwijl het nota bene mijn hoogste belangstelling heeft, hoe kunnen we dat dan van alle burgers verwachten[5]. Walter Lippmann, onderzoeksjournalist, schrijver en oprichter van een krant wijdt in de eerste helft van de 20e eeuw, het grootste deel van zijn werk aan de vragen ‘Welke kennis heeft het publiek in een democratie nodig om een oordeel te kunnen vormen?’ en ‘Hoe breng je kennis van een expert over op een publiek?’.

Lippmann had daarbij overigens in de eerste plaats politieke ontwikkelingen op het oog, maar zijn beschrijving van de verhouding tussen expert en publiek is evenzeer illustratief voor de wetenschappen. In welke mate, vroeg Lippman zich af, zijn de opkomende massamedia van deze tijd (met name de radio, maar ook nog altijd de geschreven pers) in staat om het publiek goed te informeren over de grote politieke ontwikkelingen wereldwijd? Als gerenommeerd journalist moest hij vaststellen dat de media voortdurend in conflict waren met twee, in zijn ogen, tegenstrijdige eisen aan de informatievoorziening. Ten eerste: de publieke eis: de brede beschikbaarheid en verspreiding van informatie, en daarnaast de complexiteits-eis: het nauwkeurig en volledig weergeven van de feiten. Wat betreft de eerste eis, meende Lippmann dat de massamedia van zijn tijd zeer toegerust waren. De verspreiding was groter dan ooit. Je kon met een eenvoudig bericht gemakkelijk veel mensen bereiken. Maar wat betreft de vereisten aan nauwkeurigheid en complexiteit schoot de informatie volgens Lippmann te kort. De verhalen in krant en radio waren noodgedwongen altijd onderhevig aan ruimtegebrek, en simplificatie, waardoor de berichtgeving nooit helemaal adequaat was.

Met de vraag hoe we het beste met die onvermijdelijke vervorming kunnen omgaan, heeft Lippmann zich decennia beziggehouden. Omdat het onmogelijk leek op elk gebied goed geïnformeerd te zijn, dacht Lippmann aan het opzetten van speciale intelligence bureaus – een klasse van ‘experts’ die het publiek over allerhande zaken zouden kunnen bijpraten en voorlichten. Die beschikbare kennis inventariseren, bijeenbrengen en vertalen in kennis die relevant is voor het publiek. Een soort kennismangers.

Met enige overdrijving zou je kunnen zeggen: de 20e eeuw is de eeuw van die tussenlaag. Er is een enorme hypertrofie van bemiddelende instanties die tussen expert en publiek zijn gaan staan: kennisinstututen, denktanks, persvoorlichters, journalisten, en communicatiedeskundigen. Mediatoren met hun eigen instituties en hun eigen professionaliteit.

Maar in de 21e eeuw blijft daar niet veel van over. In *The Game* analyseert de Italiaanse schrijver Alessandro Baricco de gevolgen van de digitale revolutie. Wat betekent het voor de mens dat wij steeds meer vergroeid zijn met beeldscherm en smartphone en een groot deel van onze tijd in een digitale nevenwereld leven? Het boek leest als een duizelingwekkende geschiedenis van de digitale technologie en de veranderingen die deze in onze ervaringen, onze leefwereld en in ons denken teweeg heeft gebracht in de afgelopen twintig-dertig jaar. We zijn er allemaal bij geweest, en toch lijkt het ongelooflijk ver weg. Iedereen met een smartphone heeft alle informatie van de wereld binnen handbereik, kan wereldwijd met andere mensen communiceren en daarbij zijn eigen mening aan een enorme menigte te kennen te geven, aldus Baricco. Dat heeft geleid tot een ongekennde emancipatie en een verpulvering van oude elites. ‘Het onvermijdelijke gevolg is dat bij een aanzienlijk aantal mensen de overtuiging groeit dat ze het wel af kunnen zonder tussenkomst van experts of insiders. (.. Als je hebt ontdekt dat je prima zonder je reisbureau medewerker kunt, waarom zou je dan niet op het idee komen dat je de huisarts ook wel kunt afschaffen?’[6]

Kenmerk van de digitale revolutie dus is het afschaffen van de tussenlaag, of het overslaan van stappen, zo je wilt. Tussenliggende, publicerende instanties verliezen hun controlerende functie. Het reisbureau, de uitgeverij, de platenindustrie, ze kunnen niet meer vanzelfsprekend bestaan van hun traditionele bemiddelende rol. De youtuber beheert zijn eigen kanaal, de klant boekt zijn eigen vlucht en zijn eigen hotel. Het begin van de 21e eeuw wordt gekenmerkt door een toename aan horizontale verhoudingen. Het publiek selecteert zelf zijn bestemmingen, zijn muziek.

En de wetenschapper? Die is nog even buiten schot gebleven, zo lijkt het. Hoewel de aanval op de tussenlaag – lees: de wetenschapsjournalistiek, de kennisinstellingen - inmiddels is begonnen, is het vertrouwen in de wetenschap in Nederland nog altijd groot, zo blijkt uit een recent rapport van het Rathenau-instituut[7]. Maar het publiek zit niet

langer keurig te wachten op de publieke tribune tot de resultaten van het nieuwste onderzoek gedemonstreerd worden. Het beeld van de expert, die na uitgebreide studie, haar bevindingen openbaar maakt, hetzij in een experiment, hetzij in geschreven vorm is achterhaald. Het idee van wetenschappers als toeleveranciers van kant en klare kennis, die slechts geopenbaard hoeft te worden, waarna het publiek vrijelijk kan debatteren over de consequenties en de betekenis ervan – door Bruno Latour ook wel het diffusiemodel van kennis genoemd – is niet meer van toepassing. Het publiek stapt al veel eerder aan boord en bepaalt mede de kennis-agenda. De verschillende fases in het proces (onderzoek – debat onder wetenschappers – publicatie – debat onder leken) zijn niet meer zo duidelijk van elkaar onderscheiden. Publieke kennis is ook direct betwiste kennis. Het publiek grasduint zelf direct in de (al dan niet wetenschappelijk geverifieerde) data. Dat betekent dat de wetenschapper zelf meer en meer te midden van het publiek komt te staan, in plaats van tegenover het publiek, in een collegezaal, of achter een kathedraal. (De beweging over de afgelopen eeuwen is overigens vergelijkbaar met die van de politicus, die oorspronkelijk het grootste deel van zijn tijd besteedde aan de verantwoording ten overstaan van zijn collega’s (het parlement, 19e eeuw), maar in de 20e eeuw daarbij de persconferentie kreeg en de journalistiek, maar nu, in de 21e eeuw naast parlement, de persconferentie en de tafel van Pauw en Jinek ook nog zélf op Lowlands staat)

Wetenschappers zullen de publieke taak van het beschikbaar maken van hun kennis meer zelf ter hand gaan nemen en daartoe de ambachtelijke vaardigheden die daarbij behoren zich meer eigen moeten maken. Nu de wetenschapper nog vertrouwen geniet, maar de tussenlagen eroderen is het van belang dat wetenschappers zich zelf meer in het publieke debat begeven. En dat de vraag bij elk onderzoek ‘wat betekent deze kennis buiten de muren van de universiteit’ meer en meer geïntegreerd wordt in het onderzoek en niet pas aan het einde van de rit wordt gesteld. Als het diffusiemodel van kennis niet langer opgaat, waarin kennis pas in het publieke debat komt als deze uitgebreid wetenschappelijk gevalideerd is,

waarna het debat pas begint, doet de wetenschapper er goed aan de resultaten van haar onderzoekingen te begeleiden en gezamenlijk met de resultaten op te lopen in het debat.

En dan het andere punt: het beheer van kennis. Het internet werpt zich niet alleen op als emancipatiemachine, maar fungeert tegenwoordig ook als beheerder van onze collectieve kennis - eerder ook een publieke taak van de universiteit. Staat er nog iets in de bibliotheek van, pakweg, Bologna wat niet ook online te vinden is? Integendeel, op internet staat nog veel meer! We, de burgers, hebben rechtstreeks toegang tot veel, heel veel kennis, nou ja, in elk geval: data. Klimaatmodellen, criminaliteitsstatistieken, demografische gegevens, medische informatie, data, data – er zijn ongelooflijk veel data. Alles is te vinden. Maar zijn data kennis? Ik denk van niet.

De vervreemding die ontstaat als je data aanziet voor kennis is naar mijn idee het scherpst beschreven door Maxim Februari in zijn roman *Klont* (2017), waarin de zelfverklaarde en veelgeprezen digitale technologie-expert Alexei Krups de consequenties van de toenemende greep die big data, en onbekende algoritmes op ons leven hebben, probeert te doordenken.

‘Zo raakte ik gefascineerd door het besef dat de mens, die zich eeuwenlang had ontwikkeld en bijgeschaafd tot een kennend wezen, nu, met de opkomst van de digitale techniek, binnen een paar decennia degradeerde tot een gekend wezen. Ik staarde gebiologeerd naar de tekst op mijn scherm en besefte dat de tekst via het scherm gebiologeerd naar me terug staarde.

Ik sprak niet meer, zou de grote filosoof Heidegger zeggen. Ik werd gesproken. Ik deed niet meer, ik werd gedaan.’

Het beste antwoord op grote technologische ontwikkelingen met een enorme maatschappelijke impact is, net als in Sheffield, investeren in kennis. Investeren in. En niet korten op, zoals al een aantal kabinetten achter elkaar staand beleid is, en ook het huidige kabinet weer voornemens is. Extra schrijnend in dit geval is valse tegenstelling tussen de

wetenschappen, die in het recente advies van Rijn wordt gecreëerd, en die de investering in de ene afwentelen op de andere. Een grote technologische omwenteling vraagt juist om de schotten tussen alfa, bèta en gamma te slechten. De Amerikaanse democraat en filosoof John Dewey waarschuwde eerder: ‘De combinatie van ‘good science’ en ‘bad metaphysics’ maakt van de mens een onnatuurlijke vreemdeling in de wereld’. Zie, nogmaals, de roman van Februari.

Schoonheid is een mensenrecht, zei Maxim Februari een aantal weken geleden in het tv-programma *Zomergasten*. Ik zou daaraan toe willen voegen: en toegang tot kennis is ook een mensenrecht, alle mensen streven er van nature naar [8]. Data kunnen op zichzelf staan, maar kennis vereist samenhang, interpretatie, een betekenisvol verband. Laat de universiteiten zich daarom bekommeren, zodat wij in de toekomst niet alleen gekende wezens zijn, maar ook kennende wezens zullen blijven.

Noten

1. Zie o.a. *The soul of a university; why excellence is not enough*, C. Brink
2. ‘De publieke taak van de universiteit’, W. Schinkel, https://scienceintransition.nl/app/uploads/2013/09/SCHINKEL_DePubliekeTaakVdUniversiteit-2013-0622.pdf
3. *Wissels om; Rapport Adviescommissie Bekostiging Hoger Onderwijs*, p.13
4. Zie o.a. ‘Tussen toegang en kwaliteit. Legitimatie en contestatie van expertise op het internet’, N. Marres en G. de Vries. In: *De publieke dimensie van kennis*, WRR V110, H. Dijkstra, H. Dijkstra en C.J. Schuijt (red.), SdU Uitgevers, Den Haag, 2002
5. *The Phantom Public*, W. Lippmann, p. 10
6. A. Baricco, *The Game*, p. 81
7. *Vertrouwen in de wetenschap 2018*, Rathenau Instituut
8. *dixit Aristoteles*